

ТВОРЕЦЬ ЗОЛОТОГО ФОНДУ ЕТНОЛОГІЇ

До 130-річчя від дня народження
В.М.Гнатюка
(1871—1926)

Володимир Гнатюк разом з Іваном Франком та Михайлом Грушевським був одним з найвизначніших діячів української науки кінця XIX і першої половини XX століття.¹

Серед видатних учених, уродженців Тернопільщини, чільне місце належить Володимирові Михайловичу Гнатюкові. Феномен цієї людини можна зрозуміти, звернувшись до тієї багатой спадщини, яку він залишив, і проаналізувавши різні напрями його громадської діяльності. Видатний фольклорист, етнограф, мовознавець, літературознавець, історик, журналіст, редактор, книговидавець, перекладач, соціолог, демограф. Про його справді титанічну наукову роботу свідчать близько 300 праць — монографій, статей, рецензій тощо. Загальний обсяг фольклорних збірників, виданих упродовж лише двадцятиріччя (1897—1918 рр.), становить близько 6000 сторінок.

Володимир Михайлович прийшов в українське народознавство, аби своїми руками підняти на висоти всеєвропейської науки такі пласти, що під силу хіба що цілим поколінням.

Народився В.М.Гнатюк у с. Велеснів (нині Монастирського району на Тернопільщині) у бідній багатодітній сім'ї. Батько служив сільським дяком, тому члени родини були письменними. У п'ятирічному віці Володимир почав читати, дивувався дорослих феноменальною пам'яттю: раз почути пісню чи казку міг слово в слово повторити навіть через кілька місяців. Змалку потрапив він у захоплюючий світ народної творчості, на яку так багате Поділля, сприйняв у спадщину від діда Гілька і баби Марії Богом даний йому дар любові до казок, пісень, легенд, переказів.

Навчався Володимир спочатку в Бучацькій, а потім у Станіславській вищій гімназії. Вже в цей період почав серйозно студіювати фольклористичні та етнографічні праці. Ще в третьому класі знав близько ста

¹ Цит. за кн.: Мушинка М.І. Фольклорист Володимир Гнатюк і його місце в українській науці та культурі. — К., 1992. — С. 30.

фольклорних творів. А в 17 років вже мав рукописну збірку, що вмішувала понад 500 мелодій.

1894 р. він вступив на філософський факультет Львівського університету, стіни якого залишив відомим етнографом, фольклористом та громадським діячем. Уже з першого курсу поринув у наукове, громадське життя університету, виступав зі статтями з народознавства на сторінках часописів “Житє і слово”, “Народ”, “Lud”, уклав фольклорну збірку рідного слова, що містила близько 800 пісень і кілька десятків казок. У 1895 р. В.Гнатюк став членом польського “Народознавчого товариства” у Львові й передав туди свою збірку (на жаль, вона загубилася).

Серйозне зацікавлення українським фольклором виникло у В.Гнатюка під впливом М.Грушевського, О.Колесси, І.Франка. А завдяки М.Драгоманову він звернув увагу на майже не досліджену етнографією територію — Закарпаття. Здійснивши туди впродовж 1895—1903 р. шість фольклорно-етнографічних експедицій, він зібрав матеріали, які лягли в основу фундаментальної праці — шеститомника “Етнографічні матеріали з Угорської Русі” (1898—1912), що й досі є унікальним джерелом для пізнання мови та фольклору цього регіону.

У 1896 р. молодий вчений видав свою першу збірку “Лірники”, яка містила детальний опис життя та побуту мандрівних співців-музикантів, словник їхньої мови та півсотні зразків репертуару.

Наступного року Володимир Гнатюк очолив студентське товариство “Академічна громада”, яке під його керівництвом розгорнуло широку діяльність. Зокрема з ініціативи Володимира Михайловича було видано поетичну збірку І.Франка “Мій Ізмарagd” й організовано широке святкування 25-річчя його творчої праці. Крім того, вийшли друком збірник “Привіт д-ру Івану Франкові” та бібліографія творів письменника за 25 років, збірник музичних творів на його слова тощо.

У 1898 р. В.Гнатюк опрацював проект заснування Товариства руських письменників й став головою спілки “Фонд підмоги незасібних літераторів”, згодом перетвореної в “Українсько-руську видавничу спілку”. Ця організація до початку Першої світової війни видала близько 300 книжок, майже половину з яких підготував до друку Володимир Михайлович.

У 1898 р., після успішного закінчення університету, В.Гнатюка через виявлену ним активність у політичному та громадському русі української молоді було призначено у Самбірську гімназію, на посаду заступника вчителя, що значно ускладнило реалізацію його життєвих й творчих планів. Тому від цієї посади він відмовився. До 1906 р. працював у “Літературно-науковому віснику”. З 1900 р. вчений був редак-

тором усіх видань Етнографічної комісії НТШ, яку очолив у 1916 р. Таким чином В.Гнатюк став першим професійним науковцем-україністом у Західній Україні.

Довгий час В.Гнатюк обіймав почесну посаду секретаря НТШ у Львові, був секретарем, а згодом й головою Етнографічної комісії НТШ, головним редактором її видань — “Етнографічного збірника” і “Матеріалів до української етнології”, фактичним редактором близько 60-х наукових збірників, головним редактором і директором “Української видавничої спілки”. Навіть важко уявити, що все це могла досягнути одна людина.

Він був пристрасним оборонцем національних прав українців. Вів наполегливу боротьбу за допущення української мови на археологічний з'їзд у Харкові 1898 р., за рівноправність української та польської мов у Львівському університеті.

Працьовитість Володимира Михайловича була гідна подиву. Утім надмірне навантаження негативно відбилосся на його здоров'ї: 1902 р. у нього з'явилися ознаки туберкульозу. Однак і хворий він не випускав із рук пера. Не маючи змоги особисто їздити в експедиції, організував збирання фольклорних матеріалів через численних кореспондентів. Паралельно з редагуванням фольклорних збірників він написав серію наукових розвідок з фольклористики, які отримали в науковому світі загальне визнання. 1902 р. Володимир Гнатюк став членом Російської академії наук у Петербурзі. Його праці публікувалися й рецензувалися на сторінках таких поважних російських та закордонних видань, як “Киевская старина”, “Известия Российской Академии наук”, “Archiv für slavische Philologie”, “Narodopisny vestnik Československy”, “Listy filologické”, “Folklore Fellows” та ін.

Володимир Михайлович досліджував майже всі жанри: казки, легенди, перекази, народні оповідання, пісні, прислів'я, приказки, вивчав звичаї, вірування, демонологію, історію фольклористики, методику збирання фольклору тощо. І скрізь він залишив помітний слід. Був і етнографом у широкому розумінні цього слова, вивчаючи сільське господарство, кулінарію, ремесла й промисли, архітектуру.

Крім українського, Володимир Гнатюк досліджував фольклор та етнографію майже всіх слов'янських народів: білорусів, росіян, поляків, чехів, словаків, болгар, сербів, хорватів. Уважно стежив і за розвитком фольклористики в Західній Європі. Завдяки йому в українському перекладі з'явилися, зокрема, такі шедеври світового фольклору, як фінський епос “Калевала” (1902), арабські казки “Тисяча й одна ніч” (1906), німецькі “Казки братів Грім” (1899).

Упродовж 1905—1907 рр. В.Гнатюк видав три томи “Коломийок”, 1909 — “Гаївки”, 1914 — “Колядки і шедрівки” (усе це з пісенного матеріалу). Крім того, вчений, по суті, був першопрохідцем у дослідженні народної прози. Значну частину матеріалів, привезених із закарпатських експедицій, він передав І.Франкові, який використав їх у працях “Карпаторуська література XVII—XVIII вв.” та “Апокрифи і легенди”.

Із прозових текстів В.Гнатюк уклав збірники “Галицько-руські народні легенди” у двох томах (1902—1905), “Народні оповідання про опришків” (1910), за що був удостоєний Петербурзькою Академією наук премії ім. О.О.Котляревського, а також “Українські народні байки” у двох томах (1916). Казки, легенди, перекази, анекдоти, записані на Закарпатті, склали унікальні раритети: “Етнографічні матеріали з Угорської Русі” (1897—1911), “Народні новели” (1917), “Народні байки” (1918), “Як повстав світ” (1920) та ін.

Як літературознавця й лінгвіста В.Гнатюка глибоко цікавили питання історії давньої української, зокрема закарпатської літератури, написаної народною розмовною мовою, про що свідчать його праці “Причинок до літератури нашого віршотворства” (1898), “Кілька духовних віршів. Співанник із Грушова” (1903), “Угорські духовні вірші” (1902), а також перша ґрунтовна розвідка про розвиток новітньої (друга половина XIX ст.) літератури, подана в другій частині його праці “Русини в Угорщині” (1899), що була опублікована у Празі чеською мовою. Багато досліджень вченого присвячено українській діалектології: “Словаки чи русини”, “До бойківського говору”, “Русини Пряшівської єпархії та їх говори”, “Чи бачванський говір словацький?”, лексикографії.

Разом із І.Панькевичем він працював над укладанням словника закарпатських говорів, допомагав Б.Грінченкові в його роботі над “Словарем української мови”.

У 1905—1907 рр. коли в Росії піднялася хвиля протестів проти утисків українського слова, В.Гнатюк опублікував велику кількість статей про мовне питання в Росії. Під впливом революційного руху 1906 р. Валусьський указ 1876 р. було формально скасовано, у чому чимала заслуга належить Володимирі Гнатюкові.

Поважне місце посідає його ім'я і в історії української журналістики. Він не лише був багаторічним редактором найвизначнішого літературно-громадського журналу в Україні — “Літературно-наукового вісника” та “Етнографічного збірника”, а й автором десятків статей, рецензентом майже всіх тогочасних українських газет і журналів, закордонної преси, яка стежила за тим, що діється в Україні.

На початку 1914 р. В.Гнатюк розгорнув інтенсивну підготовку до Першого з'їзду дослідників на терені українознавства з нагоди 100-річчя від дня народження Т.Г.Шевченка й опрацював проект нового щорічника "Огляд праць і видань про Україну". Того ж року він очолив підготовчий комітет по вшануванню 40-річчя літературної праці І.Франка, підготував до друку збірник "Привіт Іванові Франкові в сорокаліття його письменницької праці" (1916).

Війна перешкодила здійсненню багатьох його задумів. У 1914—1915 роках В.Гнатюк із сім'єю жив у Криворівні, де продовжував займатися науковою роботою. У цей період значна частина його архіву, що залишилась у Львові, була знищена російськими солдатами.

Після повернення до Львова Володимир Гнатюк з притаманною йому енергією почав налагоджувати діяльність НТШ, знов очолив "Етнографічний збірник" та "Матеріали до української етнології". Упродовж 1916—1917 рр. він встановив тісні стосунки із "Союзом визволення України", де публікував свої статті. 1918 р. кандидатуру В.Гнатюка було висунуто у перші академіки новоутвореної Української Академії наук у Львові, однак, оскільки через стан здоров'я він не міг переїхати до Східної України на постійне проживання, академіком став лише у 1924 р.

У повоєнний період В.Гнатюк налагодив активні зв'язки з новоствореними установами Закарпатської України, приєднаної до Чехословаччини, зокрема з товариством "Просвіта" в Ужгороді. Інтенсивно працював учений над "Словником народних говорів Закарпаття", довівши кількість слів до тридцяти тисяч. Бібліотеці товариства "Просвіта" він передав кількості книжок зі своєї приватної бібліотеки.

На жаль, багатьом творчим задумах Володимира Гнатюка не судилося здійснитися: серце його восени зупинилося. Поховано В.Гнатюка у Львові на Личаківському кладовищі.

1929 р. НТШ у Львові присвятило пам'яті Володимира Михайловича спеціальний збірник зі вступною статтею Ф.Колесси. Окремі збірники пам'яті вченого були видані в 1926 і 1927 роках у Києві.

У 30—50-ті роки ім'я Володимира Гнатюка і в Україні, і в Галичині, і навіть в еміграції було майже забуте. Перелом у ставленні до нього відбувся лише у 1964 р., коли з'явилася фундаментальна монографія М.Т.Яценка про життя й фольклористичну діяльність вченого. У другій половині 60-х років кілька праць про нього було опубліковано в Чехословаччині, Югославії та Польщі.

До 100-річчя В.М.Гнатюка в 1971 р. відбулися наукові конференції в Києві, Львові та Ужгороді, а у рідному селі вченого було відкрито меморіальний музей і видано путівник. На могилі Володимира Гнатюка

встановлено пам'ятник. Його ім'ям назвали середню школу в м. Бучач та одну з львівських вулиць. Численні матеріали з нагоди ювілею В.Гнатюка були опубліковані не лише в Україні, а й у Чехословаччині, Югославії, Польщі, Франції, ФРН, США, Канаді.

НТШ у Парижі та в Нью-Йорку присвятило В.Гнатюку три томи "Записок НТШ", Український Вільний Університет у Мюнхені переклав окремою книжкою його "Історію НТШ" (1976), Канадський інститут українських студій в Едмонтоні видав повну бібліографію друківаних праць (1987).

А в Україні навколо імені Володимира Гнатюка знов запанувало незрозуміле мовчання. І лише 1991 р. до 120-річчя від дня народження Володимира Михайловича у Пряшеві (Словаччина) і Львові було проведено міжнародні наукові конференції й видано кілька окремих публікацій про нього.

Він був першим, хто вивів українську фольклористику на широкий шлях європейської науки. І Франко назвав Володимира Гнатюка "феноменально щасливим збирачем усякого етнографічного матеріалу, якому з наших давніших збирачів, мабуть, не дорівняв ні один"¹.

Усе багатство й розмаїття творчої спадщини Володимира Гнатюка й досі, на жаль, не вивчено. Нині нам випадає нагода досягнути створений ним золотий фонд не лише української чи слов'янської, а й світової етнології.

ЛІТЕРАТУРА

Вибрані статті про народну творчість / Упоряд., вступ. ст. та прим. М.Яценка; Відп. ред. О.І.Дей. — К.: Наук. думка, 1966. — 247 с.: портр.

Наукове Товариство імені Шевченка: З нагоди 50-ліття його заснування (1873—1923). — Л.: Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1923. — 15 с.

Національне відродження австро-угорських українців (1772—1880 рр.). — Відень: Друк. Гольцгаузена, 1916. — 65 с.

Українські народні пісні в записах Володимира Гнатюка / Упоряд., вступ. ст. та прим. М.Яценка. — К.: Муз. Україна, 1971. — 323 с.: іл.

* * *

Невідомий лист Володимира Гнатюка / Підгот. до друку та вступ. ст. М.Мушинки // Нар. творчість та етнографія. — 1992. — № 1. — С. 24—25.

Про В.М.Гнатюка

Арсенич П.І. Етнографічна діяльність В.М.Гнатюка // Нар. творчість та етнографія. — 1982. — № 2. — С. 69—72.

¹ Цит. за ст.: Рутківська О. Маловідомий і великий // Освіта. — 1996. — 8 трав. — С. 15.

Бібліографія праць Володимира Гнатюка про Закарпаття. — Ужгород, 1991. — 16 с. — (Поличка "Карпат. краю").

Творець золотого фонду етнології: [Володимир Гнатюк] // Качкан В.А. Українське народознавство в іменах: У 2 ч.: Навч. посіб. / За ред. А.З.Москаленка; Передм. А.Г.Поґрібного. — К., 1994. — Ч. 1. — С. 220—243.

Від Наукового Товариства ім. Шевченка до Українського Вільного Університету: Тези доп. і повідом. міжнар. наук. конф.: (Присвяч. 120-річчю В.Гнатюка). — Пряшів, 1991. — 94 с.

Володимир Гнатюк: Бібліографія друкованих праць / Уклад М.Мушинка; Канад. ін-т укр. студій Альберт. ун-ту. — Едмонтон, 1987. — 148 с. — (Сер. довід.: Довід. № 15).

Володимир Гнатюк — дослідник фольклору Закарпаття // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. — Париж; Мюнхен, 1975. — Т. 190. — 118 с.

Володимир Гнатюк: Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства // Записки НТШ. Праці філол. секції. — Париж; Нью-Йорк; Сідней; Торонто, 1987. — Т. 207. — 332 с.

Володимир Гнатюк і румунська фольклористика // Нар. творчість та етнографія. — 1993. — № 1. — С. 38—42.

Герета І.П., Черемшинський О.С. Етнографічно-меморіальний музей Володимира Гнатюка у Велесневі: Нарис-путівник. — 3-тє вид., доповн. — Л.: Каменяр, 1991. — 95 с.: іл.

Качкан В. Обшири його таланту: Володимир Гнатюк у світлі нових матеріалів // Вітчизна. — 1994. — № 1/2. — С. 127—136.

Мушинка М.І. Взаємини Михайла Коцюбинського з Володимиром Гнатюком // Нар. творчість та етнографія. — 1996. — № 4. — С. 11—19.

Мушинка М.І. Фольклорист Володимир Гнатюк і його місце в українській науці та культурі: Автореф. дис. / АН України. Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського. — К., 1992. — 33 с.

Рутківська О. Маловідомий і великий // Освіта. — 1996. — 8 трав. — С. 15.

Рябошапка І. Володимир Гнатюк і румунська фольклористика // Нар. творчість та етнографія. — 1993. — № 1. — С. 38—42.

Сокіл Б.М. Великий вчений Надзбруччя (До 125-річчя від дня народж. В.М.Гнатюка) // Почат. шк. — 1996. — № 5. — С. 50—52.

Шумада Н. Коломийка у дослідженнях Володимира Гнатюка // Нар. творчість та етнографія. — 1992. — № 2. — С. 21—25.

Яценко М.Т. Володимир Гнатюк: Життя і фольклорист. діяльність. — К.: Наук. думка, 1964. — 287 с.: іл., факс., 1 арк. портр.

ІЛЮСТРАЦІЯ

В.М.Гнатюк: [Портрет] // Яценко М.Т. Володимир Гнатюк: Життя і фольклорист. діяльність. — К., 1964. — Фронтиспіс.